

Környezetesztétikai konferencia Salgótarjában

Valószínűleg minden „konferencia-járónak” megvan a sajátos módszere a különböző országos vagy nemzetközi szemináriumok értékelésére. Van aki az előadók rangjából indul ki, van aki az elhangzottak érdekességéből... Az én módszerem, az, hogy a mindennapi munka során értékesíthető gondolatokat, ötleteket próbálom összeszedni, s akkor mondom értékesnek az eseményt, ha gyűjtögetésem sikeres. A salgótarjáni II. környezetesztétikai konferenciával, azt hiszem, bármelyik szempont szerint mérő résztvevő meg lehet elégedve. Voltak rangos előadók — akár beosztásukat, akár tudományos fokozatukat nézve. Voltak érdekesítő előadások ((pl. a pécsi Lantos Ferencé, aki a környezetesztétika fejlődését a jövő minisztereinek képzésében, tehát az óvodások és általános iskolások vizuális nevelésében látja biztosíthatónak), és voltak bőven tanulságok, ötletek is.

A háromnapos konferencia színességét nem csak a több mint 1000 diaposzítív levetítése biztosította, bár ezek is nagyrészt jószemű fotósok különleges ritkaságú felvételei voltak. A sok szemléletében újszerű és szokatlan hangvételű előadás egymásutánja duplázott rá a látvány színességére. Nem sok helyen hallhattunk például korábban arról, hogy mi a szépség ára. No, persze nem a kozmetikai szalonokban elszenvedett kínokról volt szó, hanem azokról a közgazdasági szempontokról, amelyek az ember jó komfortérzetének biztosításához szükséges gondosabb munka költségtöbbleteit elemezték.

Fontos tanulság, hogy nemcsak az igényes munka jár többletráfordítással, hanem az igénytelen is! Az is, amit bántó gondatlansággal végzünk: a városi lakótelepeken, vagy a természeti táj durva megbontásával... Ezeknél a ráfizetés a gyorsabban elhasználódó idegekkel, az orvosi kezelés és szanatórium költségeivel mutatható ki. Persze, az sem kis tétel, amit a kieső munkanapokon a hiányzók pótlására kell fordítani. A hiányzók között pedig mind több a rossz lakótelepek lakója.

A Karancs alján élők számára ugyancsak időszerű, ha elgondolkoznak az előzőkön! Pogány Frigyes népszerű *Salgótarján-könyvének* tanúsága szerint ma

még „az ország legszebb városi terével” büszkélkedhetnek, s környezetüket a valóban festőien zöld dombkoszorú alkotja. A toronyházak betonszörnyei azonban már tervezőasztalon vannak. A konferencia száznál több résztvevője közül igen sokkal — építészekkel, képzőművészekkel, közigazgatási szakértőkkel — beszélgetve, egyetlen eggyel sem találkoztam aki lelkesedett volna ezekért az arányokat eltorzító, lakásfunkcióban csak korlátozottan alkalmas elképzelésekért. Az persze igaz, hogy a talajviszonyok miatt szükséges cölöpalapokra gazdaságosabb sok emeletet felhúzni, de azokat, akik majd itt élnek, már nem az alapozás műszaki feladata fogja érdekelni.

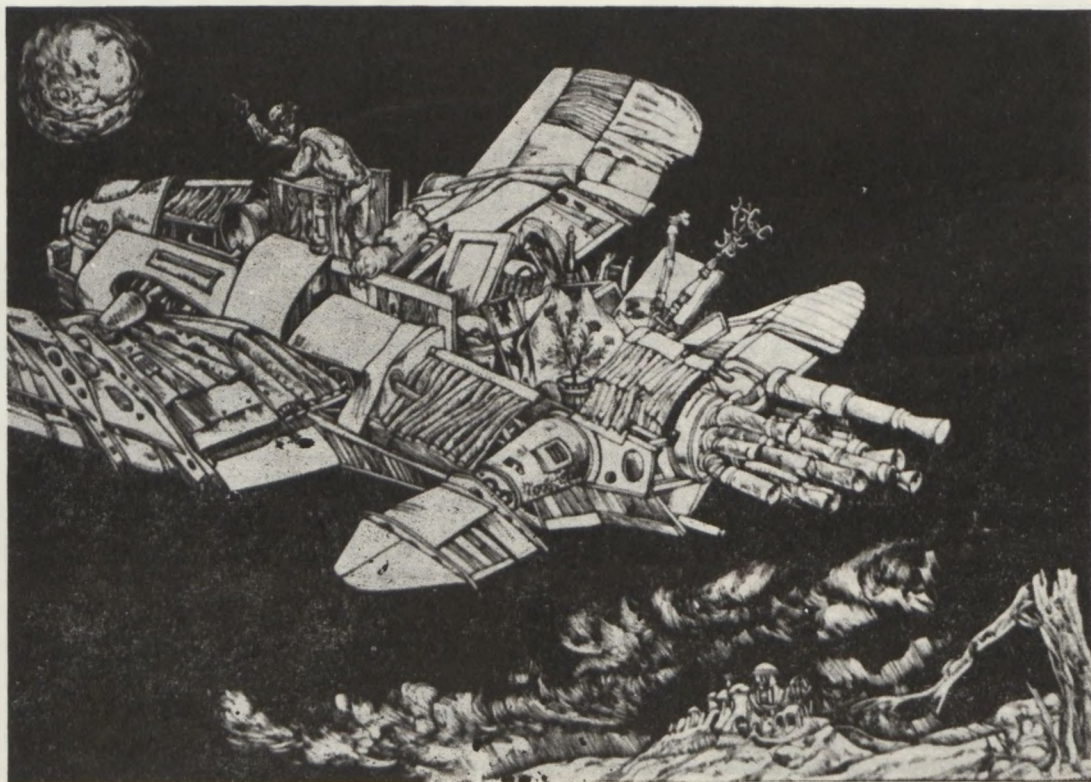
De hadd legyek önző és térjek ki kicsit részletesebben arra, milyen gondolatokat indított el a konferencia kulturális, közművelődési szakterületek szempontjából (egyelőre bennem, de remélem, mielőbb az érintett illetékesekben is). *Dr. Mócsény Mihály* professzort idézve kezdhetem a felvetéseket: „ahhoz, hogy az ember és környezetkapcsolat kedvezőbb legyen, legfontosabb a városiasodás tudatformálását fokozni”. Több generáción át is nehezen átérzhető viszonyok, fogalmak, megtanulására, megtanítására van szükség! Ebben a szükséges tudatformálásban az oktatási intézményeknél jóval nagyobb feladata van a művelődési házaknak, múzeumoknak, könyvtáraknak, könyvki-

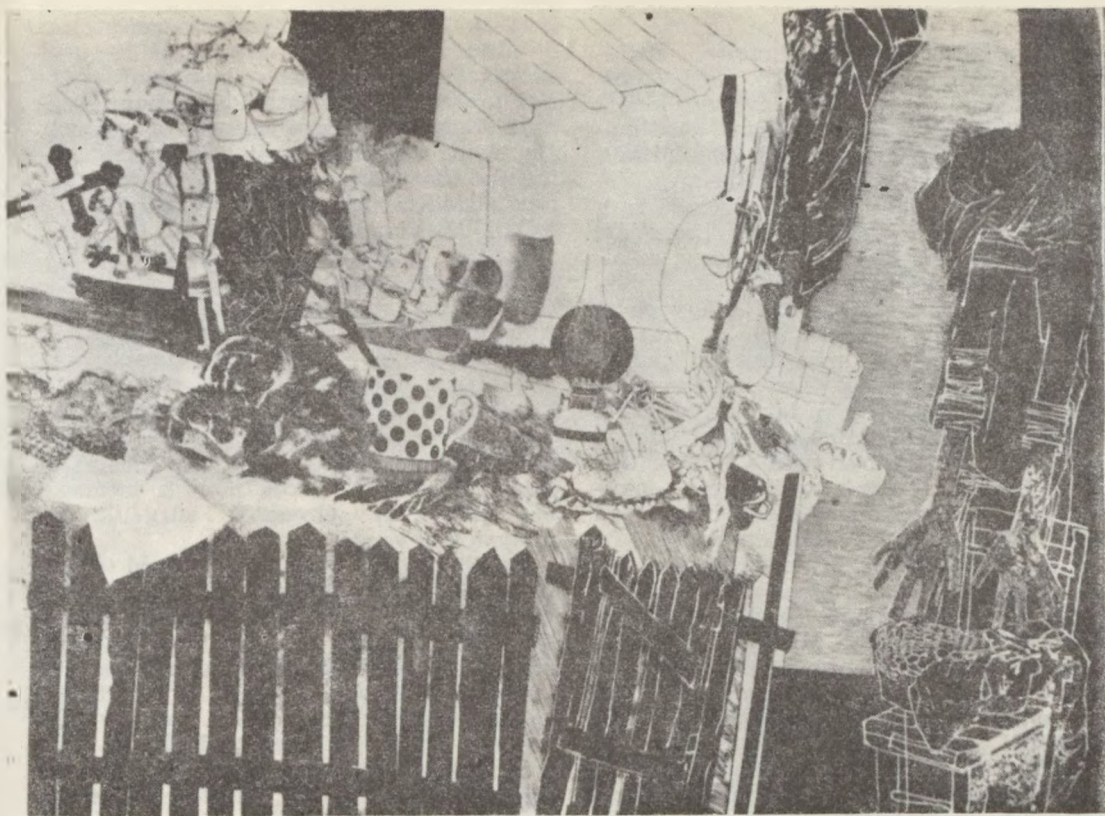
adóknak, filmgyáraknak stb. Ugyanis nem leckék, tanfolyamok, vezethetnek eredményre, hanem kiállítások, hobbiörök, művészeti élmények széles skálája.

Kerényi József, Kecskemét főépítésze hallatlan felelősségtudattal nyúlt néhány műemléképülethez, és alkotott új tartalmú viszonyt ezek korszerű funkcióinak kidolgozásával. *Csete György* fiatal tervezőcsoport élén kitűnő kísérleteket végzett, a népi hagyományokat mai szerkezetekbe átmentve. A „Tájak, korok, múzeumok”-mozgalom joggal irányíthatná az ő és hasonló jelentőségű társai munkájára a közfigyelmet!

Dargai Lajosnak és *Tilles Bélának* filmen és diákon is, *Szatmári Bélának* kiállításán láthattuk — jobb híján képzőművészeti kategóriába sorolt, de lényegében konkrét környezetalakító műtárgyait. 16 mm-es filmen művelődési házainkban hívhatnánk fel ezekre a művészekre a figyelmet. Nem ördögös dolog, amit művelnek. Sokan megpróbálkozhathának az a gondolkodásmóddal, amit tőlük tanulhatnak, saját lakásuk, kertjük emberi léptékének kialakítása érdekében.

Tatár Péter a városi információk rendszerelméletéről beszélt. A könnyű, gyors tájékozódás biztos módszerének kulcsát adta kezünkbe, de hogy a kulcs elkészüljön, ahhoz már a könyvkiadásnak is segítenie kellene.

A könyvtárak a tervezők, kutatók ismereteinek bővítéséhez nyújthatnának segítséget (*Dr. Enyei Gyula* vagy *Pohárnok Mihály* formatervezés elméletével foglalkozó témái), ha a szükséges nemzetközi szakirodalmat, szakfolyóiratokat biztosítanák. A széles közönség számára is értékes tájékoztatást nyújthatnának (szervezetekben, mint ma), ha az építészeti, városrendezési ismeretterjesztő könyveket — ezek közül néhányból *Dr. Bonta János* idézett elgondolkodtató részleteket — jobban tudnánk propagálni.

Végül, hogy az előadók névsorában találozást, ötleszerű ugránozásomat követően mondandómat a talán legsúlyosabb elhangzott előadásra utalva fejezzem be: a környezetszennyeződés vizuális tényezőinek kizárása sem lehet egyszerű hatósági munka — ahogy ezt *Dr. Német Lajos* érintette.

Van tehát mit tennie bármelyik szintű kulturális intézménynek. Országos hatáskörűnek ugyanúgy, mint az egyszemélyes vezetésű klubnak. Talán a legtöbbet a megyei hatáskörűek tehetik: múzeumok, könyvtárak, művelődési központok. Közülük keveset képviseltek ugyan a konferencia résztvevői, de a megjelenő utólagos kiadványok remélhetően eljutnak felelős vezetőkhez is. Ezt azért merem remélni, mert a rendezők heroikus munkája bizonyosságát adta a kulturált környezet építésébe vetett hitüknek, s ez bizonyosan nem merült ki egy rendezvény kampányszerű bonyolításában.

A konferencia két évre bezárta kapuit (1980-ban Egerben kerül megrendezésre), a tennivalók azonban nem szünetelhetnek.

Rihmer Oszkár

Az államosított magyar film 30 éve

Harminc esztendővel ezelőtt, 1948 augusztusában a kormány határozatot hozott „a film és mozi nemzeti vállalatok létesítése ügyében”. Noha az ország 1945-től új történelmet kezdett írni, a magyar filmművészet voltaképpen csak ekkor szabadult fel. A nagy horderejű intézkedés gyökeres fordulat kezdetét jelentette a filmgyártásban. A döntés nyomán megváltozott a filmkészítési struktúra. Különféle üzleti szempontok helyett az eszmei és művészi igényesség határozta meg az alkotások jellegét. Friss erők pezsdítették meg a filmgyári levegőt.

Az államosított magyar film öröksége szegényes: akik elindultak az új úton, alig támaszkodhattak az elődök munkájára. (Zárójelben jegyzem meg, hogy 1945 és 1948 között is a régi esztétikai normák jegyében tevékenykedett a legtöbb rendező. A VALAHOL EURÓPÁBAN: kivétel, mely erősíti a szabályt. A magyarázat: a közönség egyelőre még a korábbi típusú filmekért lelkesedik. A kispolgári ízlés visszahúzó ereje nagy. És akik a felvevőgép mögött állnak, szívesen kacsintanak össze a nézőkkel.) Az államosítást követően már nem lehetett a régi módon — azaz régmódián — dolgozni. A valóság ábrázolásában, a konfliktusok szervezésében, a jellemek mozgásában, a nyelv alakításában a társadalmi megrendelés feladatai domináltak. Eltérően attól a gyakorlattól, mely a tőkés mechanizmusban „festett eget” tárt a szemlélő elé, megszelidítette a drámákat és futószalagon „szállította” az előregyártott elemekből álló meséket.

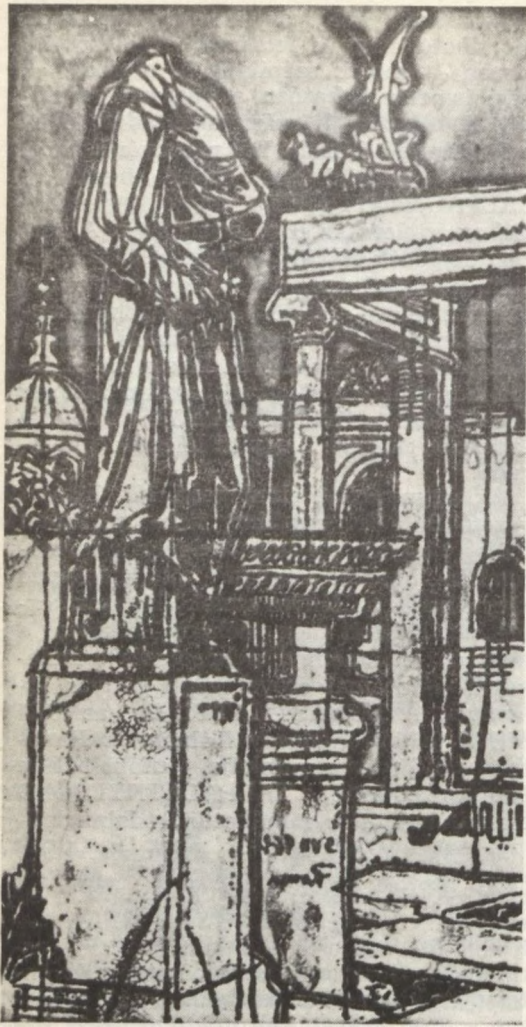
A TALPALATNYI FÖLD — Bán Frigyes műve — méltó nyitánya a felemelkedésnek. A rendező ezt megelőzően nem tartozott a rendezői élmezőnyhöz, bizonyos vo-

natkozásban még az is meglepetésnek mondható, hogy a feladatot ráosztották, hiszen — minek szépítsük a dolgot? — nem ismerte behatóan a paraszti valóságot. A megbízatás szárnyakat adott Bánnak. Filmje hű Szabó Pál regényóriásához, de el is szakad tőle. Olyan freskó a TALPALATNYI FÖLD, mely egyszerre szól az értelemhez és az érzelemhez. A kétkézi dolgozók Horthy-korszakbeli küzdelmeit mutatja be: az egyéni sorsot és a társadalmi létet — előtérben egy rokonszenves emberpár, Góz Jóska és Juhos Marika írnvas-bájos szerelmével. Tiszta hit és derűs humanizmus sugárzik a film minden kockájából: a TALPALATNYI FÖLD-dal évtizedek múltán is együtt lélegzik a befogadó.

Az úgynevezett „budapesti 12” listáját vezető Bán Frigyes-film nem társtalan csillag ugyan, de jelentőségében, formátumban, hatékonyságban mindenképpen kiemelkedik a „fényes szelek”-korszak terméséből. Készült még néhány alkotás a múltból. Valamennyi a leleplezés szándékával — drámai erővel vagy gúnyos fölényvel. A LÚDAS MATYI és az ÜRI MURI (előbbi Nádasdy Kálmán és Ranódy László közös munkája, utóbbit Bán Frigyes rendezte) a TALPALATNYI FÖLD családjából való: mindkettő irodalmi köldöksínörhöz kapcsolódik. Ezek a filmek gyűlölni tanítanak. A művészet agitatív eszközeivel „idegenítenek” el az örökre elszüllyedt világtól. A MÁGNÁS MISKA — Keleti Márton örökzöld komédiája — zárójelbe teszi az arisztokrata morált és önfeledten kineveti az ostoba szokásokat. Ebben a filmben nem a grófok győztesek, hanem az egyszerű lovászfű. Az operettet később nagyon sokan eltemették, pedig a műfaj nemcsak súlytalan szórakozás szolgálatában állhat: a MÁGNÁS MISKA ezt bizonyítja.

A megváltozott életkörülményekről, a személyiség belső átalakulásáról készített filmet Máriaassy Félix (SZABÓNÉ) és Jeney Imre (EGY ASSZONY ELINDUL). A művekben didaktikus tézisekkel is találkozunk, a körkép azonban ennek ellenére érdekes: a művekben exponált problémák akkoriban valóban foglalkoztatták az embereket és az egzisztencia sarkalatos kérdése a társadalomban való beilleszkedés volt.

Az ötvenes évek első felében lelassult a lendület, sémák és szempontok korlátai közé terelték a filmeket és a stílus is uniformizálódott. A program lényegében nem változott (már ami a társadalmi megrendelést illeti), de a napi politika széljárásait gyenge tézisművek illusztrálták. A megújhódott LÚDAS MATYI című satirikus hetilap 1957-es számának első oldalán ekképpen jellemezte a helyzetet. Matyi Fazekas Mihály előtt áll kissé megszeppenve. A korholó megjegyzésre: „Fiam, néhányszor rosszul feleltél!” — így reagál: „Tanító bácsi, kérem, sügtak.” A filmrendezőknek is sügtak. Sokan, sokfélet. Valamennyi „elvárásnak” lehetetlen volt eleget tenni. Az is tény, hogy a sugók egyrésze szakszerűtlen tanácsokkal zavarta meg a felelőket. Különösen két dogma bénította meg a koncepciózus munkát. Valósággal fetiszizálták a forgatókönyvet. Irodalmi műfajnak kiáltották ki, a moziban vetített alkotás legfőbb — vagy egyetlen — színvonal-letéteményesének tekintették. A vásznon fekete és fehér jellemek ütköztek meg egymással. Már amennyiben megütköztek.

A SIMON MENYHÉRT SZÜLETÉSE (Várkonyi Zoltán), a BUDAPESTI TAVASZ (Máriássy Félix) és nyomukban az ötvenes évek közepének számos filmje hozza meg a fordulatot. Ekkor érik be Fábri Zoltán tehetsége (KÖRHINTA, HANNIBÁL TANÁR ÚR), Ranódy László a méltatlanul elfeledett s ma sem sokat emlegetett SZAKADÉK-ot forgatja, szuverén irodalmi „olvasat” a BAKARUHÁBAN is (Fehér Imre rendezése). S még jó néhány értéket megemlíthetnénk. Kilábalunk a hullámvölgyből: ez az első olyan időszak a magyar film történetében, amikor nem egy-két jó alkotás születik, hanem az átlagszínvonal rangos. Titok persze most sincs. Az államosítás-biztosította feltételek mellett egészséges közéleti pezsgés segítette a kibontakozás folyamatát. A filmesek megtanulták az új kifejezési eszközöket. Hasznosították az európai tapasztalatokat (nálunk a szovjet film hatása mellett főképpen az olasz neorealizmus példája megteremkenyítő). A művek egy része továbbra is a múltat „fedez fel”, csak hogy sokkal őszintetlenebben, többszólamúbban, mint korábban. A BUDAPESTI TAVASZ a fasizmusról beszél és minden áldozat értelmetlenségét hangsúlyozza. A HANNIBÁL TANÁR ÚR akusztikája félelmetesen összerímel mindazzal, ami 1956 őszén Magyarországon történt. Emlékszem rá, a filmet október végén mutatták be: a filmhez hasonlóan az utcán is rikoltottak a jelszavak és hullámozott a gyanús külsejű, nagyhangú menetelők csapata. A mai téma filmeseink számára nem „kipipálandó feladat”, melyhez művészeti és politikai vezetők ad-

ják meg a direktívákat. A KÖRHINTÁ-ban — hogy csak egyetlen példát említsek — kétféle erkölcsöt, kétféle életvitelt ütköztet meg egymással a rendező. A „belépni nem belépni” dilemmája nem úgy oldódik meg, mint a hurrá-optimista csinálmányokban — és az érzelmek birodalmát költői hangvételű epizódok jelenítik meg.

Az ellenforradalom eléggé szétzilálja a filmgyártást. Akadnak, akik azt állítják, hogy a filmkészítési szisztéma rossz, az alkotócsoporthoz a tsz-re emlékeztetnek, biztosítani kell az önállóságot. Néhány poros forgatókönyvet is előszednek az irattárból. Még az igényes művészek is feladják az elvi kötelezettséget. Az első aranykor ilyenformán, sajnos, nem tartós. A HÁZ A SZIKLÁK ALATT (Makk Károly) s még egy-két elkésett alkotás nem a folyamatosságot, hanem az elvek továbbélését dokumentálja. Az összkép nem sok öröme ad okot. Következnek a szűk esztendők.

A hatvanas évek közepén zajlik le a minőség forradalma, a nagy fordulat. Nézegetem az 1965-ös termést: a SZEGÉNYLEGENYEK, A TIZEDES MEG A TÖBBIK, a GYERMEKBETEGSÉGEK társaságában még az úgynevezett átlagfilmek is tisztesszínvonalat képviselnek (FÜGEFALEVÉL, MINDEN KEZDET NEHÉZ, TILOS A SZERELEM, A KÖSZIVŰ EMBER FIAI stb.). Szó sincs arról, hogy a magyar filmművészek megtalálták a bölcsék követ. „Mindössze” felelősségük hatványozódott meg és művészi arzenáljuk gazdagodott. Két körülmény meghatározó fontosságú filmforradalmunkban. Távlát teremtődött ahhoz, hogy bizonyos kérdésekhez végre a teljes igazság kimondásának szándékával közeledjünk. Ideális a társadalmi légkör is: egymást érik a konstruktív közéleti viták, napirendre kerülnek régebben „altatott” — noha kínzó módon nyugtalanító — gondok. Hozzá kell tennünk az elmondottakhoz: nagyon sok a szín és a változat a magyar film térképén. Ennyire még soha nem sikerült bekapcsolódnunk a világ filmművészetének áramköreibé, mint a második „új hullám” éveiben. És már vannak nagyformátumú rendezőegyeniségeink: a sajátos filmkoreográfia mestere, Jancsó Miklós, az „irodalmi” témákat szuverén látomássá szervező Fábri Zoltán, a szemérmes lírai vallomások markáns társadalomrajzzal ötvöző Szabó István, az esszé kopogó mondatait logikus szerkezet- és hatásos érvkoszorúba fűző Kovács András.

A szervezeti keretek időközben változnak. Hol a gyárakra bizzák a feladatok megoldását, hol a stúdiókra. Előfordul, hogy visszatérnek a korábban elvetett formához. A kísérletezésnek, a próbálkozásnak ilyen vonatkozásban talán nem is lesz sohasem vége. Mindez azonban lényegtelen. Az a fontos, hogy kulturális életünkben a film meghatározó szerepet játszik, és sorsa, jellege, erőtere nem tekinthető belterjes problémának. Mostanában megsűrűsödtek a felhők a magyar film egén és a vitákban szélsőséges vélemények is napvilágot látnak. A vádpontok a következők. Kevés az igazán jelentős eseménynek számító filmalkotás. Nincs vérbeli szórakoztató produktum. Mégcsappant rendezőink felfedező kedve. Számos mű tételszerű, a sokszor levezített „gombhoz a kabát”-elv jegyében fog. Megesik, hogy a művészkedés hókusz-pókuszai állják útját a kedvező közönségfogadtatásnak. Lassan-lassan elfogy a magyar film publikuma.

Egyik-másik kritikai észrevétel indokolt, a pergőtűszerű támadás azonban igazságtalan. Induljunk ki abból, hogy a csúcspont — az aranykor — után szerényebb korszak következett. Mindez természetes: a filmtörténetben — bármelyik nemzet krónikáját lapozzuk fel — hegyek völgyekkel, jó évek sovány esztendőkkel váltakoznak. Legyünk tárgyilagosak: a magyar filmet ma is jó helyen jegyzik a világ különböző fórumain és versenyein. A visszaesés ellenére több mű: a SZERELEM, a SZINDBÁD, a JELENIDŐ, AZ ÖTÖDIK PECSÉT, az ÁRVÁCSKA, a JUTALOMUTAZÁS nagy visszhangot keltett a határokon túl is. Minden esztendőben van ígéretes pályakezdeés, s az évi tizennyolc-húsz alkotás negyede a legmaximálisabb igényeket is kielégíti. Kár lenne félrevernünk a harangokat. Tekintsük úgy a mostani — szürkébb — periódust, mint az erőgyűjtés, a felkészülés, az akkumulálódás időszakát. Nem elfeledkezve arról, hogy a bírálókat, melyek az „ébresztőt” sürgetik, komolyan kell venni.

Az államosítás óta három évtized telt el. Az irodalomban, képzőművészetben ennyi idő: porszem. A film — a huszadik század kifejezési formája — harminc esztendő alatt robbanásszerű változásokat él át, kigyóként újul meg, szélesíti és gazdagítja kifejező eszközei tárházát. A magyar film mérlege 1948 és 1978 között kedvező. Nem frázis, ha a jubileumon leírjuk: élni tudtunk a lehetőségekkel, megteremtettük a szocialista magyar film bázisát és hagyományait, egyszóval bizakodva nézhetünk a további évfordulók elé.

Veress József

Utassy József:

Csillagok árvája

Első kötetének heves, robbanó, kemény sorai még évek múltán is itt csengenek a fülemben, s most — második könyvét olvasva — figyelem ezt a konok költői világot, ezt a törhetetlenséget, ezt a ritka erőt. Soraiból megint a hűség csap meg, szavainak mágiája felemel s magával ragad. Utassy a „megriadt remény”, a „hanyatlásvégi nyár” költőjeként visszaadja a zengést azoknak a szavaknak, amelyeket nem az idő, hanem az elgyáulás koptatott meg. Az ő „sisakos” apja „édes-egyetlen” hazája, vállalt elődei, „szemfedő földje”, májusos-szeptemberes szeretői, „idehazudott” szabadsága egy már annyiszor megálmodott országnyi otthon, ahová az ember — bárhol is van — mindig visszatérhet.

A négy ciklusban megépített könyv hét év termését foglalja egybe, s a több mint ötven vers egy teljes, zárt költői-emberi világ térképét rajzolja meg. Tollát a Hiány vezetői, képeinek időtlen levegője van, nyelvi biztonsága lenyűgöző. Az első oldalak apa- és hazasíratóitól Utassy hitvalló „gyönyörű Ráró”-ján vágatunk a hol pajzán, hol könyörtelen, keserű szerelmes verseken át az „Öszvilágba”, a „nem marad más — csak az ének” megrázó csöndjébe, ahol mégis „száll az ének”: felszabadítón.

A kötet mottója: a Petőfi- és a Rimbaud-idézet egyúttal Utassy ars poéticája is: „Szabadság szerelem! / E kettő kell nekem.” és „Mert ÉN — az mindig valaki más.” Izzó, pattanásig feszült, messianisztikus soraiban körömszakadtáig ragaszko-

dik egy megcsúfolt Hazához, az „idehazudott” szabadsághoz, s éppen emiatt a panaszos, villámló szabadság- és hazaszeretet miatt mondom: Utassy nemzeti költő, nagy elődeinek, Petőfinek, Adynak méltó unokája. A magyar közéleti költészet egyik újabb figyelemre méltó alakja.

Szóteremtésének, mehökkentő nyelvi leleményeinek legjava („hitfogyatkozás”, „remény romvitéze”, „ragyogtuk egymást”, „Ősz ül a zongoránál is: Bartók!”, „lombvisszavonulás”, „besúgó nádas”, „címerárulás”, „virágletétel”, „gyümölcseseleste” stb.) magával sodró. De akad néhány sikerületlen is. Egyetlen verset azonban rossz szájzettel olvastam: „A szerelem szélén” címűt a szerelmes versek ciklusból. Modorossága miatt méltatlan társa a többinek, nem is értem, hogyan kerülhetett ebbe az egyébként magas hőfokú, egységes kötetbe.

A **Csillagok árvájában** Utassy József vázlatos utat járt be, visszaperelte számkunkra az elveszített egyszerű emberi szavakat, valami tisztaságot, s verseiben lemosakodva megint emberi arcunk lesz. A csillagkereső út mégsem volt céltalan: mert a megtalált csillagoknak nagy fényük, nagy árnyékuk van. Az egyiknél látni, a másikon melegedni lehet.

Hajnóczy Péter :

M

Amikor Hajnóczy Péter első kötete. A fűtő megjelent, a marginális Magyarország betűértő kisebbsége felkapta a fejét: megint akadt egy fiatal prózaíró, aki szemérmes melegséggel tud szólni a kilátástalanság démonaival küszködő emberről? Akinek az írás nem stílusprobléma, hanem létkérdés?!

S most, hogy második novellagyűjteménye is megjelent, az „M”, annak a félelemnek, hogy Hajnóczy az állatmeséket folytatja majd, melyek egészen más ösvényekre vezetnének, már nyoma sincs bennem. A hét elbeszélésből álló kötet egységes és lebilincselő. Az irodalom ritka pillanatai, amikor ilyen kérlelhetetlen, kegyetlen őszinteséggel szembesülünk önmagunkkal. A hét írás — mint hét mondat; valamenyny egy Arctól indul el — kísértetiesen ugyanattól az arctól —, s végül, amikor búcsúzóul még látjuk egy pillanatra, már

Csanda Sándor :

Szülőföld és irodalom

Jóleső érzéssel hallgattam a Rádió „Egy házban” című adása keretében dr. Fónod Zoltánnak, a csehszlovákiai Madách Könyvkiadó igazgatójának nyilatkozatát a csehszlovákiai magyar nyelvű könyvkiadásról. Ugyanilyen jóleső érzéssel tapasztalom, hogy egyre szaporodik a Magyar Népköztársaság és a Csehszlovák Szocialista Köztársaság közös könyvkiadási egyezményének keretében megjelenő könyvek száma, amelyek tükrözik az egyre gazdagodó csehszlovákiai magyar irodalmat. E kötetek sorában érdeklődéssel olvastam

ismerős. Írásait olvasva egy pusztán sikon találjuk magunkat, a lábunk előtt valami tócsa: s eltorzult ábrázatunkkal az oly sokszor megidézett édeni víz fölé hajolva megrettenünk: Ki ez?

Hajnóczy szigorú író, mint nem kevesen a pokoljárók közül. Novellái, mint a vizsgálati jegyzőkönyvek, első pillantásra „száraz”-nak tűnnek, a szavak fegyelmeltet, hidegek és mindenáron pontosak akarnak lenni. A „Hány óra?”, „A fuvaros”, „A véradó”, a „Mandragóra” című novelláknak már a harmadik sorában meglepve tapasztaljuk: bent vagyunk. szinte tapintatlanul bent, egy emberi testben, csupa vörös körülöttünk minden, látjuk a lezúgó vért, halljuk a szív dobbanásait, érezzük az erek dagadását... és menekülve még, tudjuk, ez a kihallgatásra váró M., ez a munkába induló M., ez az ablak mögött ülő M... ezek mi vagyunk. Egy másik Magyarország. És megkezdődik! Hajnóczy oknyomozása: mint egy bűnügyi regény, izgalmasan, szívósan elindul egy történet, melyben a hős újra és újra megkísérli, hogy visszataláljon. A „Hány óra”-ban M. a kihallgatás, a felelősségrevoná (!) után rádöbben, hogy neki nincs karórája... Egy másik írásban a „helybelieknek” pontosan szállító fuvarosnak kiszolgáltatva, „göggel sebezve” M. a szabadulás lehetőségét keresi... Amikor a „Hány óra?” végén M. arra az elhatározásra jut, hogy „ő is vesz” egy karórát, amikor „A fuvaros”-ban M. és felesége „kezet szeretnének nyújtani”, elszorult torokkal felkelünk a székből, és szégyenkezve kiakasztjuk ajtónkon a riglit. S a „Mandragóra”-ban a kényszerűen fantasztikus telefonbeszélgetés, mely valójában a két kagyló közötti zsinór hosszáról szól; a címadó novella görcsös erőfeszítése, hogy plusz-minusz egy percben, a „kinyitott” belső időben, önmaga történetét át eljusson a „jobb lenne két győztes” szelidségéig, mindez azt sugallja, hogy a méltóság visszaperlése kudarc ugyan, de szent.

A „Szertartás” az idő és az ember története. Szokatlan képszerűsége az oly sokszor megtagadott képzetlet újabb katarzisa.

Hajnóczy Péter stílusa a szemérem, önfegyelmével szinte egyedül áll. Besorolhatatlan író, akinek kell az igazság, s elég bátor is ahhoz, hogy megküzdjön érte. Bizom abban, hogy tovább fog jutni a vallásban. S hogy „a lehetetlen megvalósításának ragyogó kudarcai”-t bírni fogja az utolsó mondatig.

Hajnóczy Péternek honvágya van, pedig Magyarországon él. Aki érez valami hasonlót, olvassa őt.

Krasznahorkai László

Csanda Sándor Szülőföld és irodalom című művét.

A kötetnek a régi magyar irodalommal foglalkozó fejezetében a mai Szlovákia területének magyar irodalmi hagyományait tekinti át a szerző. Ovashatunk itt többek között a Nyitran megtalált becses művelődéstörténeti emlékről, a Jókai-kódekről, a széles olvasóközönség előtt kevésbé ismert Bornemissza Péternek felvidéki tevékenységéről, Batsányinak Kassán kibontakozó forradalmi költészetéről, Csokonai Vitéz Mihálynak pozsonyi és komáromi kapcsolatairól, valamint arról, hogyan tükröződnek Jókai pozsonyi és komáromi élményei regényeiben. Utóbbiakat éppen azért emeltem ki a fejezetben belül, mert munkásságuknak a mai Szlovákia területéhez fűződő szálait hangsúlyozottan fogalmazza meg a szerző.

Csanda tanulmánykötetének ez a része elsősorban abból a szempontból jelentős, hogy a szlovákiai magyar olvasóközönség számára hozzáférhetővé teszi azokat az irodalomtörténeti értékeket, amelyeknek ismerete hozzátartozik az általános műveltséghez.

A kötet második fejezete a csehszlovákiai magyar irodalom négy képviselőjével ismereti meg olvasóit. Ez a kor természetesen korántsem teljes. A részletes irodalomtörténeti portrék azonban önmagukban is jelentősek, hiszen a magyarországi olvasónak éppen irodalmunk ezen területeiről van a legkevesebb ismerete.

Csanda Sándor kötetéből megtudjuk, hogy Sebesi Ernő (1893—1944) szépprózája az „álamfordulat” utáni időszakban, a két világháború között bontakozott ki, hogy verseskötetekkel indul, elbeszéléseinek témáját I. világháborús „élményei” adják, s hogy hősei a társadalom „megrúgott emberei”; de megismerjük mint drámaíróit is.

Átfogóan ismerteti a szerző a stózi író, Fábry Zoltán életútját (1897—1970), ki kétségtelenül a szlovákiai magyar irodalom legkiemelkedőbb képviselője. Képet kapunk a kritikuskus Fábry fejlődéséről, az Ut szerkesztőjéről (1931-től), a romániai Korunkban (1926-tól) is rendszeresen publikáló esszéíróról, a nemzeti hagyományok fontosságát hirdető íróról, az 1948-ban biztató, a népek és kultúrák tiszteletét hirdető, s az 1954-től ismét rendszeresen, a legkülönbözőbb területeken publikáló íróról.

Csanda következő írása Balogh Edgár Hét próba című munkájával foglalkozik. Ez az írás nemcsak azért fontos, mert megismerjük a Sarló mozgalom kibontakozásának, fejlődésének fontosabb állomásait, hanem azért is, mert ezzel a témával esszéirodalmunk eddig nemigen foglalkozott, pedig a Sarló mozgalom — ez év augusztusában ünnepeljük megalakulásának 50. évfordulóját — kiváló keret volt a nemzetiségi gondok és az általános társadalmi kérdések haladó szintézisére.

A Duba Gyula elbeszélései című tanulmányból vallomások, lírikus hajlamú író is ismerünk meg. Csanda Sándor áttekinti Duba eddigi életművét, részletesen elemzi szatirikus írásait, a súlyos mondanivalókat, lelki vívódásokat tartalmazó novelláit, Szabadésés (1969) című kisregényét. (Csak sajnálni tudjuk, hogy nem foglalkozik a művet megillető részletességgel Duba Gyula és a szlovákiai magyar irodalom kiemelkedő alkotásával, a Vajúdo parasztvilággal. S kár, hogy a csehszlovákiai magyar irodalom többi bemutatására érdemes képviselőjéről nem olvashatunk a Szülőföld és irodalom című kötetben.)

A harmadik fejezet az irodalmi kapcsolatok, a csehszlovákiai magyar, valamint a szlovák, cseh és más szláv népek kapcsolatát, a magyarországi és romániai magyar irodalom között kibontakozó kapcsolatokat mutatja be. Olvashatunk Balassi Bálint és a horvát petrarkisták költészetében megtalálható petrarkista motívumok egybevetéséről, Szenczi Molnár Albert zoltárainak szlovák fordításáról (mely az első szlovák nyelvű verseskötet), Fábry Zoltán és a Korunk közötti kapcsolatról.

Részletesen szól Csanda Emil Boleslav Lukácsnak a magyar—szlovák irodalmi kapcsolatok elmélyítésére irányuló törekvéseiről. Mindaz, amit Csanda Sándor erről a témáról ír, arról győzi meg olvasóit, hogy a magyar—szlovák kapcsolatok ápolása terén még nem használtunk ki minden lehetőséget.

Megemlítendő a kötet egyes fejezetei közötti szerkezeti egyenetlenség. Kétségtelen a régi magyar irodalom jelentősége, de ennek arányaiban is hangsúlyozott volta (102. oldal) még inkább szembetűnővé teszi a csehszlovákiai magyar irodalom szűkösi bemutatását. (52. oldal.)

Csanda Sándor könyvének legfőbb jelentősége, hogy a szlovákiai magyar irodalom régi és újabb kori részének tárgyalásával, bemutatásával olyan ismereteket nyújt a szlovákiai magyar olvasóközönségnek, amelyekhez az eddig csak szűkösen jutott, s amelyek elengedhetetlenül fontosak saját kultúrájuk jobb megértéséhez. (Madách 1977.)

L. K. M.

Vita egy „befejezetlen műről”

Schneider Miklós recenziójában (melyet Réti R. László munkája — „A Rimamurány-Salgótarjáni Vasmű Részvénytársaság története 1881—1919” — kapcsán a Palócföld 1978/1. számában publikált) a legfeltűnőbb az, hogy írója valójában figyelmen kívül hagyta a szóban lévő könyv vizsgálati perspektíváját, tematikai rendjét, és a gazdag összefüggéslánc csupán egyik (salgótarjáni) komponensének látószögéből ítélve vont le a problematika egészére érvényesnek vélt, így természetesen a mű szemléletének is alapvetően elentmondó következtetéseket.

Bizonyítják ezt a kritikus adott megoldást opponáló kérdései, vonatkozó válaszai, továbbá a tudományos teljesítménytől a módszerekig terjedően megfogalmazott elvárásai, melyekben a könnyed felszínség, vagy éppen a bonyolult történeti folyamatok mechanikus leegyszerűsítésére való hajlam tükröződik.

Aligha kell pl. bizonyítani, hogy a Rimamurányi Vasmű több elődvállalatnak a könyvben leírt egyesülési folyamata eredményeként 1881-ben alakult, s hogy a Tanácsköztársaság időszaka az ország, nemkülönben a nagyvállalat történetében indokolt korszakhatár. Elfogadhatatlan feltételezés tehát, hogy a proletárdiktatúra időszakára vonatkozó (VIII.) fejezet megírásában a szerzőt olyan meg gondolás ve-

zette volna, hogy így „a műnek hatásos befejezést adhat”.

A kutató főként nem a megelőző helytörténeti irodalom „hézagainak” további részletekkel való egyszerű kitöltésére törekedett, jóllehet a gazdag és sokszínű forrásanyag (amely elkerülte a recenzens figyelmét, miként a Liptay-féle jelentés kritikája itt és más helyütt a Tetmajer-féle feldolgozás...) erre lehetőséget adott. A szerző alapvető szándéka a „rimai” munkásság osztályszerveződésének útját több tekintetben befolyásoló tényezők dialektikájának, és e proletárforradalomba torkollott folyamat összefüggéseinek feltárása, s mindezzel kölcsönhatásban a tanácsköztársasági események — önálló minőséget hordozó kérdéscsoportjának — elemzése volt.

A recenzens egy helyütt a helyismeret, a helytörténet fontosságát, a „steril”, a „lombik”-megközelítés elutasítását hangsúlyozta, helyesen, miközben másutt önmön követelményeinek ellentmondva azt állapítja meg, hogy „a Rima legnagyobb üzeme a salgótarjáni acélgár volt”. E közlés, jóllehet tartalmában sem helytálló, a munka szemléletétől — az önkényes „rangsorolás” — eleve idegen is.

A bírált mű a Rimamurány-csoportosulást alkotó termelőegységek „önsúlyát” a nagyüzemi munkamegosztás szervesen egymásra épült rendszerében, az ösztömködés hatékonysága szempontjából vizsgálta. Annak, az objektív feltételektől meghatározott, a szubjektív tényezőktől pedig erőteljesen befolyásolt folyamatnak a részeként, melynek — az irodalomban

jórészt nem felvetett — mozgástörvényei érvényesülése, konkrét megnyilvánulásai révén a Rimamurányi Vasmű a hazai feketekohászati vonzásközpontjává, a magyarországi kapitalizmus egyik tartóoszlopává, nemkülönben a nemzetközi nagytőke kelet-európai méretekben sem lebecsülhető nagyságrendű bázisává emelkedett.

A téma ilyen felfogása, fő vonulatainak a regionálisához, az országoshoz és a tágabb horizontú összefüggésekhez történt indokolt kapcsolása, az e keretben folytatott vizsgálódás — ellentétben az egyoldalú helyi megközelítéssel — tette csak lehetővé „az általánosítható törvényszerűségeket vagy következtetéseket megfogalmazását”. Am az e szemlélethez adekvát megoldásokat, az alkotómunka szükségképp legsajátabb attribútumait a recenzens — méltatlan felszínséggel — valamiféle elhallgatott forrásokból vélte eredeztetni; minden bizonyítás nélkül.

Így a szóban volt reflexiók, továbbá e „vitriolos”, megalapozatlanul sugallt feltételezés tükrében már különösen indokolt az a kétely is, hogy vajon ismeri, érti, s jól érti-e Schneider Miklós a könyv „kvantifikációt” (de mennyiben mértékadóak egyéb meglátásai, pl. a tudomány és a tömegek kapcsolatáról, melyet — nagyvonalúan — az általánosságig szimplifikál).

A kritika legvitathatóbbnak ítélt elemei közül csupán néhányat idéztünk fel. Egyetértünk viszont a recenzióval, hogy a vizsgált téma ismeretlen részleteinek feltárása további feladatokat ró a kutatókra.

Réti R. László

A szerzőnek a könyve ismertetéséhez fűzött megjegyzéseiből az derül ki, hogy félreértette az ismertetés alapgondolatát, illetve egyes megállapításait — amint ez hasonló esetekben máskor is elő szokott fordulni.

A Palócföldben megjelent ismertetésem nem lépett fel ugyanis olyan elemző bírálat igényével, amely a mű alapvető tartalmi-formai elemeit boncolgatja. Csupán annak a hiányérzetnek a körvonalazását kísérelte meg, mely a könyv kapcsán támadhat az olvasóban. Egy olyan könyv kapcsán, amely címevel azt ígérte, hogy sok eddig megválaszolatlanul maradt kérdést fog tisztázni. Az ismertetés azt próbálta felvázolni, melyek lehetnek azok az okok, amelyek miatt az egyébként kitűnő és színvonalas mű elolvasása a nőgrádi olvasóban hiányérzetet kelthet. (Nyilván e vázlatosan felsorakoztatott néhány gondolat kelthette azt a benyomást a szerzőben, hogy „könnyed felszínséggel” megírt bírálattal áll szemben.)

Az említett hiányérzet korántsem merült volna fel, ha a mű olyan cím alatt jelenik meg, mint pl.: „Egy magyarországi nagyüzem munkásságának osztályá szerveződését befolyásoló tényezők a századfordulón”. Egy ilyen, tisztán elméleti kérdések fejtegetésére utaló cím ol-

vastán senkinek sem jutott volna eszébe, hogy a műben helyi vonatkozások rendszeres és módszeres felsorakoztatását keresse.

A szerző azt írja megjegyzéseiben, hogy nem volt célja a „helytörténet hézagainak kitöltése”. Ez így rendben is lenne, de érdemes ennél a megjegyzésnél egy pillanatra megállnunk: ez a megállapítás ugyanis arra utal, hogy a szerző is magáévá tesz egy torz elképzelést. Azt ugyanis, hogy a helytörténet valami más, az országos történetirástól különálló műfaj, amelyet helyi szerzők jól-rosszul művelnek és amely így kiegészítésre szorul, arra hogy a szakemberek időnként helyreigazítsák, kipótolják hiányosságait.

Ezzel szemben: világosan kell látnunk, hogy a helytörténet szervesen beleépül az országos történetbe, és így mindazok a szakemberek (legyenek bár központi tudományos intézetek munkatársai, vagy más kutatók) helytörténeti tevékenységet folytatnak, akik helyi kötődésű témák feldolgozását (amilyen pl. egy üzemtörténet is) tűzik ki célul. Ha viszont a helyi kötődés az egész mű szerves részét képezi, mintegy alapja annak, akkor kinos gonddal kell a szerzőnek ügyelnie arra, hogy a helytörténeti adatokat, adalékokat a valóságnak messzemenően megfelelő módon egymáshoz is viszonyítva, arányosan használja fel.

Ha valóban túlzás és pontatlanság is azt állítani, hogy a salgótarjáni gyár volt a Rimamurányi Részvénytársaság legnagyobb üzeme, a könyvből azonban még ez sem világlik ki. Annyira túlsúlyban vannak ugyanis az ózdi adatok. Mintha először az ózdi gyár történetét dolgozta volna fel a szerző, és ezt egészítette volna ki a Rima történetével. Ez persze csak feltevés, gyanú, amelyet természetesen nem lehet, de nem is kell bizonyítani. Éppúgy, mint ahogy nem kell bizonyítani az elhallgatott források kapcsán az ismertetésben felvetett „sanda gyanút” sem. Az ismertetés írója kereste ugyanis, de nem találta az egyes említett fejezetek jegyzeteit, ebből szűrte le — kétségtelenül bizonyítás nélkül — feltevését (nem állítását!).

A szerzőnek még egy megjegyzése érdemel említést. Az ugyanis, hogy általánosság egyszerűsítettnek minősíti mindazt, ami az ismertetésben a tudomány és a tömegek kapcsolatáról olvasható. Erről csak annyit: az ismertetésben nem általában a tudományról van szó (ha így lenne, valóban túlzott leegyszerűsítésnek lehetne nevezni), hanem „csak” a történettudományról, amelyről viszont közismert, hogy tartalmánál, jellegénél fogva számos szálon kötődve és számos csatornán hatva — minden más tudománynál határozottabb — eszköze a tudatformálásnak, ezért szükséges, hogy a történész, ha egy adott helyhez kötődő művet ír, törekedjék kihasználni azokat a lehetőségeket, melyek révén műve elolvasásában szinte érdekeltté teheti az adott helyen élőket, és ezáltal tudományos tevékenységének eredményei a helyes történelmi tudat kialakítása érdekében minél szélesebb körben válhatnak közkinccsé.

Schneider Miklós

